

Zdravko Jovanović

Θεολογική Σχολή Πανεπιστημίου Βελεγραδίου (Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade)

Οι βασικές εκκλησιολογικές αρχές της αρχέγονης Μεταρρυθμίσεως

Η εκκλησιολογία ως ξεχωριστό και καθιερωμένο σύνολο εντός των κειμένων με το δογματικό περιεχόμενο είναι καινοτομία που την προκάλεσε, κατά πρώτο λόγο, η κίνηση της Μεταρρυθμίσεως.¹ Την αιτία της καινοτομίας αυτής θα πρέπει να αναζητήσει κανείς στο γεγονός ότι οι βασικές προϋποθέσεις της θεολογίας των Μεταρρυθμιστών, πρακτικά και όχι μόνο θεωρητικά, αντανάκλαστηκαν ριζικώς στην ίδια την κατανόηση της Εκκλησίας και οδήγησαν τελικά στην επαναξιολόγηση και, επιπροσθέτως, στη μεταμόρφωση των δομών της πραγματικότητας αυτής στις προτεσταντικές κοινωνίες. Δηλαδή, παρόλο που ο αρχικός ενθουσιασμός της αρχέγονης Μεταρρυθμίσεως χαρακτηρίστηκε κατά πρώτο λόγο από τη δυνατή θεωρητική και ιδεολογική επίθεση, που εκδηλωνόταν με τον τονισμό των αλλαγών και των μεταρρυθμίσεων στην σφαίρα της διδασκαλίας (δια μέσου των θεωριών όπως *sola Scriptura*, *sola Fide*, *iustitia Fidei* κτλ.), πολύ σύντομα αποδείχθηκε (μάλιστα και χάρη στην αρνητική αντίδραση των ρωμαιοκαθολικών στις απαιτήσεις για τη μεταρρύθμιση και χάρη στο αφορισμό του Μαρτίνου Λούθηρου)² ότι η βασική διάγνωση των μεταρρυθμιστών ήταν ότι η έκπτωση και η διαστρέβλωση στη διδασκαλία των ρωμαιοκαθολικών είναι τόσο σοβαροί λόγοι που ουσιαστικά εξέθεταν σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη και τη ζωή της Εκκλησίας.

Για το λόγο αυτό ήταν απαραίτητο να μεταφερθούν οι απαιτήσεις των μεταρρυθμιστών από το θεωρητικό στο πρακτικό επίπεδο και να ενσαρκωθούν οι προϋποθέσεις τους, δηλαδή να πάρουν την αισθητή έκφρασή τους στη ζωή της χριστιανικής κοινωνίας, και αυτό με άλλα λόγια σήμαινε και υπονοούσε τη μεταρρύθμιση της Εκκλησίας και των καθιερωμένων δομών της. Ακριβώς αυτό το συμπέρασμα των μεταρρυθμιστών, που αναφέρεται δηλαδή στην ανάγκη μεταρρυθμίσεως της Εκκλησίας, αντιπροσωπεύει την μεγαλύτερη καινοτομία και το σημείο διαφοράς που διακρίνει την πραγματικότητα της Μεταρρυθμίσεως από άλλες μεγάλες και σημαντικές θεολογικές συζητήσεις (ίσως ακόμα από την εποχή του γνωστικισμού), τουλάχιστον όσον αφορά το θέμα που μας ενδιαφέρει εδώ, δηλαδή την εκκλησιολογία. Αυτή η έκκληση των προτεσταντών για τη μεταρρύθμιση της Εκκλησίας ήταν το μεγαλύτερο κίνητρο για την επικέντρωση του εν-

¹ Τα πρώτα παραδείγματα τα οποία επιβεβαιώνουν αυτό το γεγονός είναι το έργο του Φιλίππου Μελάγχθονος: *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae* (επεξεργάζεται η περί της Εκκλησίας διδασκαλία, σχετικά με το Σύμβολο του Augsburg, όμως μόνο στη δεύτερη έκδοση 1535, κεφ. De Ecclesia, στο: *Corpus Reformatorum*, 21, 825-840, P. Melanchthon, *Opera Quae Supersunt Omnia*, (εκδ. H. E. Bindseil), Brunsvigae, Halle 1854, καθώς και το έργο του Ιωάννη Καλβίνου: *Institutio Christianae Religionis* (και εκεί μόνο στην τελευταία έκδοση -1559, βιβλίο 4, *Corpus Reformatorum*, 30, κεφ. I- IV 745-798, Ioannis Calvinii, *Opera Quae Supersunt Omnia* (G. Baum et al.), Brunsvigae, Halle 1864.

² Ο πάπας Ρώμης Λέων Γ' αφορίσε τον Λούθηρο με τη βούλα του *Decet Romanum Pontificem* (1521).

διαφέροντος και της προσοχής της θεολόγων στο νόημα της Εκκλησίας, με τέτοιο τρόπο που δεν υπήρχε μέχρι τότε στην παράδοση της χριστιανικής θεολογίας.

Η προτεσταντική προσπάθεια της αρθρώσεως μιας αυθεντικής, καινούργιας αλλά ταυτόχρονα γνήσιας και πιστής στην Αποκάλυψη του Θεού διδασκαλίας περί της Εκκλησίας καθορίζεται ασφαλώς, πέραν από λόγους κατ' αρχήν θεολογικής φύσεως, και από λόγους απολογητικής φύσεως. Δηλαδή, αυτό που θα μπορούσαμε γενικώς να ονομάσουμε «προτεσταντική εκκλησιολογία», υπό την έννοια μιας αναγνωρίσιμης και προσδιορισμένης θεολογικής ιδέας,³ αναπτύχθηκε, μεταξύ άλλων, από την προσπάθεια της δικαιολογίας του διαχωρισμού των προτεσταντών από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και της θεωρητικής θεμελιώσεως της αξίωσης των μεταρρυθμιστών ότι στα πλαίσια των δικών τους νέων κοινωνιών η χάρις του Θεού είναι πλήρως και αυθεντικά παρούσα.

Κατά συνέπεια ανέκυψε και η διάκριση μεταξύ της «αληθινής» και της «ψεύτικης» Εκκλησίας που προβλήθηκε ως το αναπόφευκτο επιχείρημα στο οπλοστάσιο της προτεσταντικής θεολογίας με τον απερίφραστο και σαφή στόχο να τονιστεί, με τη βοήθεια της παραθέσεως και αντιθέσεως αυτής, η θέση και η υπόληψη των μεταρρυθμισμένων κοινωνιών ως ενάρετων, χάρις στο Άγιο Πνεύμα ανακαινισμένων κοινωνιών, σε σύγκριση με την διεφθαρμένη, πνευματικά χαμένη και καχεκτική Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Στο πρόγραμμα αυτό της αντιθέσεως αυτών των δυο πνευματικών και εκκλησιολογικών πραγματικοτήτων – πρώτης, εκδιωγμένης και ταπεινωμένης και δεύτερης, θριαμβευτικής και φορμαλιστικής – ήταν επιστρατευμένα όλα τα διαθέσιμα επιχειρήματα της προτεσταντικής θεολογίας, από τα αγιογραφικά κείμενα και αποσπάσματα μέχρι τα κείμενα και τις πραγματείες των ιδίων των πρωταγωνιστών της κινήσεως της Μεταρρυθμίσεως, και τα νέα σύμβολα και τις ομολογητικές διατυπώσεις, με το διαφανή στόχο της εκφράσεως των βασικών στοιχείων που, κατά την κρίση των μεταρρυθμιστών, πιστά αποκαλύπτουν και πραγματοποιούν το μυστήριο της Σωτηρίας δια της πραγματικότητας της Εκκλησίας του Χριστού.

Opus Dei – opus hominum

Οι γενικότερες βάσεις και οι προϋποθέσεις για την προτεσταντική θεώρηση της Εκκλησίας έχουν διαμορφωθεί στο πλαίσιο της ανάλυσης του Λουθήρου της σχέσεως μεταξύ της ενεργητικότητας του Θεού και της ενεργητικότητας του ανθρώπου στην Οικονομία της Σωτηρίας, δηλαδή της ανάλυσης αυτού του έργου που το πραγματοποιεί ο ίδιος ο Θεός, και εκείνου που, στα πλαίσια των δυνατοτήτων του, ως απάντηση, πραγματοποιεί ο άνθρωπος.⁴ Στη βάση της διαλεκτικής του συσχετισμού των δυο εννοιών (που περι-

³ Αν και, εν πάση περιπτώσει, θα ήταν πιο ακριβές ιστορικά και θεολογικά να αναφέρεται κανείς για την ιδέα αυτή στον πληθυντικό, δηλαδή για τις «προτεσταντικές εκκλησιολογίες», έχοντας στο νου του την διαφορετικότητα των θεωρητικών προοπτικών σχετικά με το θέμα αυτό μεταξύ των προτεσταντών, και μάλιστα ιδιαίτερα έχοντας στο νου του την εφαρμογή και την πραγματοποίηση των προοπτικών αυτών στην πράξη, τούτέστιν την ύπαρξη μεγάλων αριθμών των δομικά διάφορων και με διαφορετικό τρόπο οργανωμένων προτεσταντικών κοινωνιών – π.χ. οι κοινωνίες των Λουθηρανών και των Αγγλικανών με το τυπικά διατηρημένο επισκοπικό θεσμό καθώς και οι κοινωνίες οι προερχόμενες από την πτέρυγα της λεγόμενης ριζικής ή ακραίας Μεταρρυθμίσεως χωρίς κάποια σταθερή δομή υπό την μυστηριακή έννοια της λέξεως. (Η λεγόμενη ριζική ή ακραία Μεταρρύθμιση συνίσταται από παρά πολύ διαφορετικές ομάδες που, κατά τη γνώμη του George Huntston Williams, ταξινομούνται σε γενικές κατηγορίες όπως οι Αναβαπτιστές, οι Σπριτουαλιστές, οι Ευαγγελικοί Ορθολογιστές, αλλά ωστόσο και σε αρκετές άλλες σέκτες και ομάδες. Βλ. περισσότερα στο G. H. Williams, *The Radical Reformation*, Truman State University Press, Kirksville 2000.

⁴ Πρβλ. D. O. Wenthe, «God's Character and the Calling of God's People: Contextual Relations» στο: *Church and Ministry*, (J. C. Joerz και P. T. McCain, εκδ.), Missouri Synod, St. Louis 1998, 25-58 · G. W. Forell, «Justification and Eschatology in Luther's Thought», *Church History* 38/2 (1969, 164-174.

γράφουν τις προαναφερόμενες ενεργητικότητες), της έννοιας *opus Dei* και της έννοιας *opus hominum*, ο Λούθηρος ανέπτυξε τη γενική του θεολογική θεώρηση σχετικά με την οποία θα πρέπει να θεωρηθεί ολόκληρο το φάσμα της χριστιανικής ζωής, της ζωής ενσάρκωμένης μάλιστα στην Εκκλησία.⁵

Κατά την ανάλυση του Λουθήρου οι έννοιες *opus Dei* και *opus hominum* βρίσκονται σε ένα είδος ασυμμετρίας που προέρχεται από το γεγονός ότι δια της δικής Του Αποκάλυψης ο Θεός εμφανίζεται ως Παράγοντας που έχει την απόλυτη πρωτοβουλία, εκφρασμένη πρωτίστως δια του ίδιου του έργου της δημιουργίας του κόσμου *ex nihilo* και ύστερα μάλιστα δια του έργου της Λυτρώσεως του ίδιου αυτού του κόσμου (που υπέφερε της επιπτώσεις της πτώσεως του Αδάμ), το οποίο πραγματοποίησε ο Λόγος του Θεού.⁶ Μαθαίνοντας και καταλαμβάνοντας δηλαδή, στη βάση της Αποκαλύψεως του Θεού, σε πιο είδος σχέσεως βρίσκεται η δική του πεπτωκία ύπαρξη έναντι του Δημιουργού και θεμελιωμένος στην αποκαλυπτόμενη Οικονομία του Θεού ο άνθρωπος παράγοντας μπορεί να προχωρήσει στην ορισμένο είδος ενεργητικότητας που ακολουθεί αυτήν την πρωτοβουλία του Θεού. Μπροστά από τον άνθρωπο ανοίγεται δηλαδή, όμως αποκλειστικά πάνω στη βάση αυτής της ελεύθερης και εναρκτικής κίνησης του Θεού προς τον εαυτό του, η δυνατότητα για να συμμετέχει και αυτός σε αυτό το, από την πλευρά του Θεού, πραγματοποιημένο έργο της Σωτηρίας. Εξ αιτίας αυτού, με κανέναν τρόπο, δηλαδή σε καμία περίπτωση, δεν είναι δυνατόν να τοποθετήσει κανείς στο ίδιο επίπεδο αυτούς τους δυο εντελώς αντιτιθεμένους παράγοντες – το Θεό και τον άνθρωπο. Η διάκριση αυτή είναι ουσιαστική για τον Λούθηρο.⁷

⁵ Πρβλ. *Bon den guten werken*, στο: *Weimarer Ausgabe* 6, 213, 202-276, *Schriften, Predigten, Disputationen* 1519/20, Weimar 1888. Βλ. O. Bayer, *Martin Luther's Theology: A Contemporary Interpretation* (μτφ. T. H. Trapp), Eerdmans, Grand Rapids 2008, 282-308 και επιστολή *Venerabili viro Domino Erasmo Roterdamo*, 600-787, στο: *WA* 18, *Schriften* 1525, Weimar 1908.

⁶ «Ita utrumque manet dum hic vivimus: Caro accusatur, exercetur, contristatur et conteritur iustitia active legis, Sed spiritus regnat, laetatur et salvatur passive iustitia, quia scit se habere Dominum sedentem in coelis ad dexteram patris, qui abolevit legem, peccatum, mortem et omnia mala conculcavit, captiva duxit et triumphavit de eis in semet ipso», *In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius*, στο: *WA* 40/I, 48, Weimar 1911. Πρβλ. J. S. Feinberg, «Luther's Doctrine of Vocation: Some Problems of Interpretation and Application», *Fides et Historia* 12 (1979), 50-67 · K. Froelich, «Luther on Vocation», *Lutheran Quarterly* 13 (1999), 195-207 · R. Douglas, «Talent and Vocation in Humanist and Protestant Thought», στο: T. Rabb, J. Siegel, ed., *Action and Conviction in Early Modern Europe*, Princeton University Press, Princeton 1969, 292-298 · S. Hein, «Luther on *Vocatio*: Ordinary Life for Ordinary Saints», *Reformation and Revival* 8 (1999), 121-142 · H. Schwartz, «Martin Luther's Understanding of Vocation in Light of Today's Problems», *Lutheran Theological Journal* 30 (May 1996), 4-12 · C. Schwöbel, The Quest for an adequate Theology of Grace and the Future of Lutheran Theology: A Response to Robert W. Jenson, στο: *The Gift of Grace: The Future of Lutheran Theology*, Augsburg Fortress, Minneapolis 2005, 31-42.

⁷ «Siquidem amisso articulo iustificacionis amissa est simul *tota doctrina Christiana*», *Galatas*, *WA* 40/I, 48. Στη βάση της διάκρισης αυτής, η οποία θα πρέπει αυτόματα να έχει κανονιστικό χαρακτήρα για τη ζωή της Εκκλησίας, ο Λούθηρος ανέπτυξε και τη γνωστή και θεμελιώδης διδασκαλία του περί του *iustitia fidei* (ή *sola fide* ή *sola gratia*). Το *iustitia fidei* εμφανίστηκε δηλαδή ως αποτέλεσμα της γενικής του θεωρήσεως της Οικονομίας της Σωτηρίας, ή με αλλά λόγια του τρόπου κατά τον οποίον συμμετέχουν και ενεργούν σε αυτήν ο Θεός και ο άνθρωπος: «Quare fides Christiana non est otiose qualitas vel vacua siliqua in corde quae possit existere in peccato mortali, donec charitas accedat et eam vivificet, Sed si est vera fides, est quaedam certa fiducia cordis et firmus assensus quo Christus apprehenditur», *Galatas*, στο: *WA* 40/I, 228. Πρβλ. τα λόγια του Μελάγγθονος: «Sed sola fides de misericordia et gratia dei in Iesu Christo iustitia est. ... atque has duas quidem sententias (Pwμ 4, 5 και Γεν 15, 6) ob hoc volo tibi commendatores esse, ut intelligas apposite dici fidem, iustitiam. Offenduntur enim hac loqueni forma sophistae, cum dicimus fidem esse iustitiam», *Prima Aetas Locorum Theologicorum ab Ipso Melanthono Editorum*, στο: *CR* 21, 159-160, 73a.15-17; 73b.3-8, (εκδ. G. Baum et al.), Brunsvigae, Halle 1854. Πρβλ. C. Sewöbel, «The Creature of the Word: Recovering the Ecclesiology of the Reformers», στο: C. E. Gunton, D. W. Hardy, ed., *On Being the Church – Essays*

Την άγνοια και την παραβίαση της διάκρισης αυτής, δηλαδή της αναγνώρισης της ασυμμετρίας που υπάρχει μεταξύ των δυο παραγόντων στην πραγματικότητα της Οικονομίας του Θεού (*opus Dei* και *opus hominum*), ο Λούθηρος εντόπισε στα φαινόμενα τα συνδεόμενα με το υστερομεσαιωνικό παπισμό (υπερβολική διαπόμπευση και εμπλοκή των παπών στις πολιτικές αναταραχές, ηθική έκπτωση και αναξιοσύνη, επιθετικότητα και αποκλειστικότητα στα θέματα δικαιοδοσίας κτλ.) και στις διάφορες διεστραμμένες πράξεις (κατά πρώτο λόγο το φαινόμενο των συγχωροχαρτιών – *indulgentia*) που, κατά τη γνώμη του, οδηγούσαν την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στη θέση του παράγοντος ο οποίος, στο Μυστήριο της Σωτηρίας, έχει τόσο υπερβολικό ρόλο που σχεδόν απομακρύνει τον ίδιο το Θεό από την Οικονομία του.⁸

Με αυτόν τον τρόπο η βασική αυτή θεολογική ενόραση του Λουθήρου (δηλαδή η διάκριση *opus Dei* - *opus hominum*) απέκτησε την άρθρωσή της αλλά και την πολεμική και απολογητική διάστασή της στο χώρο της εκκλησιολογίας. Από τη διάγνωση του Λουθήρου περί του εκπτώσεως και της λοξοδρόμησης της ρωμαιοκαθολικής ευσεβείας, ενσαρκωμένης κατά πρώτο λόγο στην εκκλησιαστική πράξη και στις εκκλησιαστικές δομές, εμφανίστηκε και το δίλημμα ή ένα από τα σπουδαιότερα ερωτήματα με την κεντρική σημασία για τους θεολόγους της Μεταρρυθμίσεως – δηλαδή το ερώτημα «τι ακριβώς είναι και που βρίσκεται η αυθεντική η αληθινή Εκκλησία»;⁹

Στα πλαίσια του ερωτήματος αυτού περί της «αληθινής» και «ψευδούς» Εκκλησίας, από τη μια πλευρά, και στα πλαίσια της αναφερόμενης ανάγκης για την απολογία του αποχωρισμού από την άλλη (το οποίο από μόνο του πιθανώς προτείνει και αποκαλύπτει τον τρόπο της κατάλληλης απάντησης στο πρώτο ερώτημα κατά την προτεσταντική αντίληψη), αναπτύχθηκαν σταδιακά όλες οι χαρακτηριστικές παράμετροι και τα στοιχεία που ύστερα θα γίνουν τα αναγνωρίσιμα σημεία της αυθεντικής προτεσταντικής προσεγγίσεως στο θέμα της εκκλησιολογίας, όπως πρωτίστως είναι η διδασκαλία περί της Εκκλησίας ως «δημιουργίας του Λόγου του Θεού» (*creatura Verbi Divini*), η διδασκαλία περί των «χαρακτηριστικών ή γνωρισμάτων της Εκκλησίας» (*notae ecclesiae*) και η διδασκαλία περί του *Allgemeines Priestertum* (ή περί της γενικής ιεροσύνης των πιστών).

Verbum Dei

Σύμφωνα με τη θεολογία του Λουθήρου μια από των σπουδαιότερων εννοιών για την κατανόηση της Εκκλησίας είναι η έννοια του Λόγου του Θεού (*Verbum Dei*). Η θεώρηση αυτή είναι επίσης κοινή και για όλους τους θεολόγους της Μεταρρυθμίσεως.¹⁰ Κατά

on the Christian Community, T & T Clark, Edinburgh 1989, 110 – 155 · P. Marshall, «Freedom, Necessity, and Calling: From the Ancient World to the Reformation», *A Kind of Life Imposed on Man: Vocation and Social Order from Tyndale to Locke*, University of Toronto Press, Toronto 1996, 12-26 · G. Wingren, «The Christian's Calling According to Luther», *The Augustana Quarterly* 21 (1942), 3-16.

⁸ Αν και η διάκριση αυτή των δυο πραγματικοτήτων στο πλαίσιο του μυστηρίου της Σωτηρίας δεν υπονοεί αυτόματα την έλλειψη δυνατότητας για την ανθρώπινη συνεργία, παρ' όλα αυτά, στα πλαίσια του μυστηρίου αυτού που το πραγματοποιεί ο Θεός, οι δυνατότητες του ανθρώπου είναι περιορισμένες και ο ρόλος του, κατά κύριο λόγο, είναι παθητικός. Αυτή η γνώμη είχε μεγάλη και σημαντική επίδραση στην κατανόηση της Εκκλησίας στη σκέψη του Λουθήρου, και του Προτεσταντισμού γενικότερα. Πρβλ. C. Scwöbel, «The Creature of the Word», *On Being the Church*, 110 – 155 · O. Bayer, *Martin Luther's Theology: A Contemporary Interpretation* (μτφ. T. H. Trapp), Eerdmans, Grand Rapids 2008, 282-308.

⁹ Πρβλ. H. Küng, *The Church*, Image Books, Gardens City/New York 1976, 345-348.

¹⁰ Πρβλ. P. Avis, *The Church in the theology of the Reformers*, Wipf and Stock Publishers, Eugene 2002, 3

τον Λούθηρο δηλαδή η Εκκλησία είναι η δημιουργία του Λόγου (*creatura Verbi*), υπό την έννοια της παρουσίας του Χριστού μέσα στην Εκκλησία, που πραγματοποιείται δια του κηρύγματος του Ευαγγελίου. Η έννοια του Λόγου του Θεού θεωρείται δηλαδή ως χριστολογική πραγματικότητα, που εκδηλώνεται και εμφανίζεται δια του κηρύγματος του Ευαγγελίου, η οποία είναι το κύριο συστατικό στοιχείο για το είναι της Εκκλησίας.¹¹

Το Ευαγγέλιο με άλλα λόγια δημιουργεί, ποιεί την Εκκλησία.¹² Τούτο σημαίνει ότι σε οποιοδήποτε σημείο στο κόσμο που κηρύσσεται το Ευαγγέλιο, μάλιστα πάντοτε με σταθερή επίμονη στο πιστό και αυθεντικό τρόπο κηρύγματος, και οπουδήποτε υπάρχει η απάντηση σε αυτό το κήρυγμα και η υποδοχή του κηρύγματος αυτού από την πλευρά των ακροατών, το ίδιο το είναι της Εκκλησίας εμφανίζεται. Αναμφίβολη και αναντίρρητη ένδειξη της παρουσίας και της ενεργητικότητας της Εκκλησίας είναι το πιστό κήρυγμα και η υποδοχή του Ευαγγελίου.¹³

Η Εκκλησία, κατά συνέπεια, είναι πρωτίστως η σύναξη των ακροατών, αυτών των ανθρώπων δηλαδή οι οποίοι ακούν, αναγνωρίζουν, και αποδέχονται το Λόγο ή το Ευαγγέλιο και αναλόγως οργανώνουν και πραγματοποιούν τη ζωή και την δραστηριότητά τους. Στα πλαίσια αυτής της θεωρήσεως ο Λούθηρος παραθέτει το Ευαγγέλιο και τα μυστήρια της Εκκλησίας και επιπροσθέτως αξιολογεί και δίνει στο Ευαγγέλιο απόλυτη προτεραιότητα¹⁴ σε σύγκριση με τα Μυστήρια, συγκεκριμένως συγκριτικά με τα μυστήρια του Βαπτίσματος και της Ευχαριστίας, διότι το ίδιο το είναι της Εκκλησίας εκδηλώνεται και διαμορφώνεται δια του Ευαγγελίου.¹⁵ Η ίδια η ουσία της Εκκλησίας βρίσκεται στο Λόγο που από μόνος Του εντελώς, καθ' ολοκληρίαν καθορίζει το είναι της Εκκλησίας. Ο Λόγος του Θεού έτσι αποτελεί εμφάνιση και παρουσίαση του ίδιου του Χριστού.¹⁶

¹¹ Όπως λέγει ο Λούθηρος: «Sermo Dei enim est, qui constituit Ecclesiam, is est Dominus omnium locorum: ubicunque illud auditur: ubi Baptismus, Sacramentum altaris et absolutio administrantur, ibi certo statue et conclude: Hic certe est domus Dei: hic est apertum coelum», *WA* 43, 597, 3-6, *Genesisvorlesung* (cap. 18-30) 1538/42, Weimar 1912. Πρβλ. G. O. Forde, «The Word That Kills and Makes Alive» στο: C. E. Braaten, R. W. Jenson, ed., *The Marks of the Body of Christ*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1999, 1-12.

¹² «Denn wo man nicht von Christo predigt, da ist kein heiliger Geist, welcher die christliche Kirche macht, beruft und zusammenbringt, außer welcher niemand zu dem Herrn Christo kommen kann», στο: M. Luther, *Katechismuspredigten* 1528; *Großer und Kleiner Katechismus* 1529, *WA* 30/I, 189,1, Weimar 1910.

¹³ «Sed ubi est Ecclesia, in qua sincere traditur doctrina coelestis, et magistratus non impugnat sanam doctrinam: ibi sunt pura et speciosa tabernacula Iacob», στο: M. Luther, *Genesisvorlesung* (cap. 31-50) 1543/45, *WA* 44, 25,10-13, Weimar 1915. Βλ.: S. D. Paulson, *Lutheran Theology*, T&T Clark/Continuum, London 2011, 237-239.

¹⁴ «Sunt autem sacerdotalia officia ferme haec: docere, praedicare annunciareque verbum dei... *Primum vero et summum omnium*, in quo omnia pendent alia, est *docere verbum dei*. Nam verbo docemus, verbo consecramus, verbo ligamus et solvimus, verbo baptisamus, verbo sacrificamus, per verbum de omnibus iudicamus, ut cuiusque verbum cessierimus, huic plane nihil negare possumus, quod ad sacerdotem pertinet», M. Luther, *Reihenpredigt über 1. Petrus* 1522; *Predigten* 1522/23; *Schriften* 1523, *WA*, 12, 180.1-2, 5-9, Weimar 1891.

¹⁵ Κατά τα λόγια του Λουθήρου: «Euangelium enim prae pane et Baptismo unicum, certissimum et nobilissimum Ecclesiae symbolum est, cum per solum Euangelium concipiatur, formetur, alatur, generetur, educetur, pascatur, vestiatur, ornatur, roboretur, armetur, servetur, breviter, *tota vita et substantia Ecclesiae est in verbo Dei...*», *WA*, 7.721, *Schriften, Predigten, Disputationen* 1520/21, Weimar 1897.

¹⁶ Η θεολογία της Μεταρρυθμίσεως εισάγει οσαύτως επιπρόσθετη διάκριση μεταξύ του «εσωτερικού» και του «εξωτερικού» Λόγου, χωρίς όμως να υπονοεί με αυτό κάποιο είδος διαίρεσης του χριστολογικού κέντρου του Λόγου δηλαδή του Προσώπου του ίδιου του Χριστού που απλά παρουσιάζεται δια μέσου αυτών των διαφορετικών μορφών του Λόγου. «Εξωτερικός Λόγος» όμως, που περιλαμβάνει διαφορετικές μορφές εμφανίσεως – το κήρυγμα, τα μυστήρια του Βαπτίσματος και της Ευχαριστίας, παρηγοριά και συμβουλή των

Για το λόγο αυτό η ταυτότητα της Εκκλησίας καθορίζεται και προέρχεται από την πράξη του κηρύγματος του Λόγου του Θεού ή του Ευαγγελίου.¹⁷ Επιπροσθέτως, δεδομένου ότι η Εκκλησία θεωρείται ως δημιουργία του Λόγου, δηλαδή ως σώμα που το συνιστά το κήρυγμα του Ευαγγελίου, κάθε προσπάθεια της ανανέωσης και αποκατάστασης της Εκκλησίας σημαίνει πράγματι την ανανέωση και την αποκατάσταση του κηρύγματος του Λόγου. Όλα τα άλλα στοιχεία και επίπεδα της ζωής της Εκκλησίας, όπως π.χ. τα Μυστήρια ή το λειτουργήμα του επισκόπου, είναι είτε υποταγμένα υπό την εξουσία του κηρύγματος του Λόγου, δηλαδή του Ευαγγελίου,¹⁸ είτε κάποτε ενσωματωμένα στο κήρυγμα¹⁹ ή κάποτε ακόμα και ρητώς απορρίπτονται ως στοιχεία που δεν έχουν ουσιαστική σπουδαιότητα για την εκκλησιολογία.²⁰

Allgemeines Priestertum

Παράλληλα, μια άλλη γνωστή έννοια της προτεσταντικής θεολογίας, η έννοια του *Allgemeines Priestertum* (γενική ιερωσύνη) με παρόμοιο τρόπο οδήγησε σε κάποιο είδος σχετικιστικής θεώρησης των παραδοσιακών εκκλησιολογικών εννοιών, κατά κύριο λόγο των ιεραρχικών δομών της Εκκλησίας.²¹ Κατά την ανάλυση του Λουθήρου η πηγή

αδελφών, κτλ., εξαρτάται στη εμφάνισή του (ακριβέστερα στην αποτελεσματικότητα της εμφάνισης του) από την παρουσία του μυστικού, «εσωτερικού Λόγου» που έρχεται στην καρδιά του ανθρώπου από το Πνεύμα το Άγιο. Όπως λέγει χαρακτηριστικά ο Καλβίνος: «*Nam primum verbo suo nos docet et instituit Dominus; deinde sacramentis confirmat; postremo sancti sui spiritus lumine mentibus nostris illucet, et aditum in corda nostra verbo ac sacramentis aperit, quae alioqui aures duntaxat percellerent, et oculis obversarentur, interiora minime afficerent*», *Institutio Christianae Religionis* IV, κεφ. XIV, 8 (De Sacramentis), Ioannis Calvini, *Opera Quae Supersunt Omnia*, στο: CR 30, (G. Baum et al.), Brunsvigae, Halle 1864. Ενώ η δεσπίζουσα τάση της Μεταρρυθμίσεως (η λεγόμενη *mainstream* Μεταρρύθμιση – οι Λουθηρανοί, οι Καλβινιστές, και οι Αγγλικανοί) προσπαθούσε να διατηρεί αυτές τις δυο διαστάσεις στη ισόρροπη σύνθεση, στη ύστερη εξέλιξη της διάκρισης αυτής, κυρίως στο ακραίο Προτεσταντισμό, εμφανίζονται υπερβολές σχετικά με τη μια από αυτές τις δυο διαστάσεις. Έτσι, π.χ. ο Αναβαπτισμός και οι κοινωνίες των Μενονιτών επιμένουν στη εσωτερική, πνευματική διάσταση του Λόγου (ως αντίδραση στον κάθε είδους «φορμαλισμό» εκφρασμένο κατά πρώτο λόγο στην ακόμα προφανή «θεσμική» εικόνα των *mainstream* προτεσταντικών κοινωγιών), ενώ ο Πουριτανισμός επιμένει υπερβολικά στο δημόσιο ή «εξωτερικό» Λόγο, κυρίως στη μορφή του κηρύγματος και ιδιαίτερα της ηθικής.

¹⁷ Έτσι κατά τη γνώμη του Λουθήρου: «These are the true marks whereby one can really recognize the kingdom of the Lord Christ and the Christian Church: namely, wherever this sceptre is, that is, the office of the preaching of the gospel, borne by apostles into the world and received from them by us. Where it is present and maintained, there the Christian Church and the Kingdom of Christ surely exist, no matter how small or negligible the number of the flock», *Luther's Works*, Volume 13, 272, *Selected Psalms II* (εκδ. J. Pelikan), Concordia Publishing House, Saint Louise 1968.

¹⁸ «*Ministerium verbi facit sacerdotem et Episcopum*», M. Luther, *Schriften, Predigten, Disputationen* 1519/20, *WA* 6, 566.9, Weimar 1888; πρβλ: «*Sacerdotium proprie esse non nisi ministerium verbi, inquam, non legis sed Euangelii*», M. Luther, *WA* 6, 566.32-34.

¹⁹ Τα μυστήρια θεωρούνται κάποτε ως πραγματικότητες που ανήκουν στο ίδιο επίπεδο μαζί με το κήρυγμα και την παρηγορία. Ο θησαυρός της Εκκλησίας, γράφει ο Λούθηρος είναι ο λόγος, διότι ο λόγος συμπεριλαμβάνει όλα τα χαρίσματα και τη χάρη του Θεού – «*Verbum, Baptismus, Eucharistia, gubernatio divina, consolatio conscienciarum, timor Dei, fiducia in Deum, patientia Dei, imitatio Christi ...*», *WA* 40/II, 550,3-5, *Galatervorlesung* (cap. 5-6) 1531; *Vorlesungen über Psalm 2*, 45 und 51, 1532, Weimar 1914.

²⁰ Π.χ. για το ιερατικό αξίωμα του επισκόπου χαρακτηριστικά λέγει ο Λούθηρος στην επιστολή του προς την κοινότητα των οπαδών του Ιωάννη Χούς ότι το λειτουργήμα του επισκόπου δεν είναι απαραίτητο στοιχείο στη ζωή της Εκκλησίας, και επιπροσθέτως τους προτρέπει να εγκαταλείψουν αυτήν την απατηλή πράξη και ελευθέρως και θαρραλέως να οργανώσουν την κοινότητα σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους. Βλ. M. Luther, *De instituendis ministris Ecclesiae*, *WA* 12, 169-196.

²¹ Η χαρακτηριστική επιμονή των Μεταρρυθμισμένων στις αιογραφικές ρίζες του Λόγου, που έχει εκφραστεί στην έννοια *Sola Scriptura*, ομοίως είχε ως αποτέλεσμα την ενεργητική εναντίωση στην διδασκαλική αυθεντία της ιεραρχίας (η οποία θεωρείται συχνά ως πραγματικό εμπόδιο στο δρόμο προς το

της γενικής ιερωσύνης στην Εκκλησία βρίσκεται στο Μυστήριο του Βαπτίσματος. Το ίδιο το Ευαγγέλιο ενσαρκωμένο στο Μυστήριο του Βαπτίσματος επιφέρει την ιερωσύνη σε όλους τους αποδεκτές. Στο Βάπτισμα κάθε χριστιανός δέχεται τον ίδιο το Χριστό, και μάλιστα, αυτός που έχει το Χριστό έχει επίσης και όλα τα λειτουργήματα που τα ενώνει στο Εαυτό Του ο Χριστός.²² Ο Χριστός, κατά τη θεολογία της Καινής Διαθήκης και κατά την Παράδοση της Εκκλησίας, είναι η μόνη αληθινή πηγή της κάθε είδους διακονίας και ιερωσύνης στην Εκκλησία.²³ Από εδώ προέρχεται το συμπέρασμα ότι κάθε βαπτισμένος χριστιανός μπορεί να τελεί ο, τι τελεί και κάθε ιερέας.²⁴

Η δεύτερη όμως γενεά των μεταρρυθμιστών σαν να χάνει σταδιακά το ενδιαφέρον της για την έννοια αυτή²⁵ (τουλάχιστον όσον αφορά για την κυριολεκτική εφαρμογή της στην πορεία της κινήσεως) λόγω του αυξανόμενου «κληρικαλισμού» στις προτεσταντικές κοινωνίες, που εμφανίστηκε ως συνέπεια της ανάγκης για να μπορέσουν οι κοινωνίες του λεγόμενου μετριοπαθούς ή *mainstream* Προτεσταντισμού να απομακρυνθούν και να αποκηρύξουν τη μαχητικότητα των ριζικών μεταρρυθμισμένων ρευμάτων, και ταυτοχρόνως να απαντήσουν στην ρωμαιοκαθολική καταγγελία για την καθιέρωση του ρευστού σπιριτουαλισμού, και μάλιστα ως συνέπεια της ανάγκης για την εμφάνιση μιας σταθερής και τακτικής δομής ή ηγεσίας που θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει αυθεντικά τα συμφέροντα των κοινωνιών. Έτσι, παραδείγματος χάριν, η σπουδαιότητα των λειτουργιών σημαντικά αποκτάει αξιοπιστία, ενώ η ιδέα περί της γενικής ιερωσύ-

αυθεντικό Λόγο του Θεού). Η έννοια αυτή ιδιαίτερα τονίζει την ερμηνευτική ικανότητα του ατόμου και τη δύναμη της μεταμορφώσεως που την δημιουργεί το κήρυγμα του Λόγου στο άτομο. Η αντίληψη αυτή στην προτεσταντική θεολογία εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα αντίστασης κατευθυνόμενης προς το υπερτονισμό των Μυστηρίων και του ρόλου του κλήρου στο Ρωμαιοκαθολικισμό και ως θεολογική βάση για τη διαφώτιση της σπουδαιότητας του λαού στην Εκκλησία.

²² «Christus est sacerdos, ergo Christiani sunt sacerdotes... Quod fratres eius sumus, non nisi natiuitate nova sumus. Quare et sacerdotes sumus sicut et ipse, fillii sicut et ipse, reges sicut et ipse», M. Luther, *WA* 12, 179.15-19; πρβλ: «... qua nos omnes aequales esse quocunque iure intelligemus ... quod, qui Christianus est, Christum habet, qui Christum habet, omnia quae Christi sunt habet, omnia potens», M. Luther, *WA* 6, 567.25-30.

²³ Ο Χριστός είναι Απόστολος (Εβρ. 3, 1), Προφήτης (Ματθ. 23, 8· Ιω. 13, 13), Ιερέας (Εβρ. 5, 6· 8, 4· 10, 21· 2, 17), Επίσκοπος (Α΄ Πετ. 2, 25· 5, 4; Εβρ. 13, 13), Διάκονος (Ρωμ. 15, 8· Λουκ. 22, 27· Φίλιπ. 2, 7) κτλ. Βλ. και Κολ. 1, 18 – «... ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων».

²⁴ Αυτή η εξουσία συμπεριλαμβάνει εκτέλεση του Βαπτίσματος, της Ευχαριστίας, την κρίση της δογματικής διδασκαλίας (*iudicare de doctrina*), την διδασκαλία της πίστεως κτλ. Κατά τα λόγια του Λουθήρου: «Esto itaque certus et tase agnoscat quicunque se Christianum esse cognoverit, omnes nos aequaliter esse sacerdotes, hoc est, eandem in verbo et sacramento quocunque habere potestatem, M. Luther, *WA* 6, 566.26-32; πρβλ: «Quare omnes sumus sacerdotes, quotquot Christiani sumus», M. Luther, *WA* 6, 564.11-13; «Dan was ausz der tauff krochen ist, das mag sich rumen, das es schon priester, Bischoff und Bapst geweyhet sey», M. Luther, *WA* 6, 408.11-12; «Claves sunt totius Ecclesiae et cuiuslibet membri eius», M. Luther, *Reihenpredigt über 1. Petrus* 1522; *Predigten* 1522/23; *Schriften* 1523, *WA* 12, 184.21-22, Weimar 1891; «ad totam Ecclesiam et ad singulos Christianos», M. Luther, *Reihenpredigt über 1. Petrus* 1522; *Predigten* 1522/23; *Schriften* 1523, *WA* 12, 181.11-12, Weimar 1891. Για το λόγο αυτό ο Λούθηρος θεωρούσε τη παραδοσιακή χειροτονία των συγκεκριμένων προσώπων μόνο ως κάποια είδους τυπικής πράξης της Εκκλησίας (*ritus ecclesiasticus*). Πρβλ. R. Hartwig, «Contemporary Issues Regarding The Universal Priesthood» στο: J. C. Joerz and P. T. McCain, ed., *Church and Ministry*, Missouri Synod, St. Louis 1998, 185-218.

²⁵ Στα έργα του Καλβίνου η ιδέα αυτή κατά πρώτο λόγο επεσήμαινε την ικανότητα της άμεσης προσεγγίσεως του ατόμου στο Θεό, δηλαδή χωρίς καμία ανθρώπινη ή θεσμοθετημένη μεσολάβηση. Βλ. π. χ.: «Quia nec alia pro peccatis idonea satisfactio reperiri poterat, nec quisquam tanto honore dignus qui Deo unigenitum filium offerret. Iam sacerdotis personam sustinet Christus, non modo ut aeterna reconciliationis lege patrem nobis faventem ac propitium reddat, sed etiam ut nos asciscat in societatem tanti honoris (Αποκ 1, 6)», *Institutio Christianae Religionis* II. κεφ. XV. 6, Ioannis Calvinii, *Opera Quae Supersunt Omnia*, στο: *CR* 30, (εκδ. G. Baum et al.), Brunsvigae, Halle 1864.

νης (*Allgemeines Priestertum*), αν και είναι σποραδικά παρούσα στα κείμενά τους παίζει συστατικό ρόλο σχετικά μικρότερης σημασίας για τη θεολογία τους.²⁶ Η θεωρία αυτή σταδιακά χάνει την σπουδαιότητά της, ιδιαίτερα ως προς τη μορφή εκείνη, την οποία εισήγαγε ο Λούθηρος, επειδή έγινε προφανές ότι δια μέσου της ίδιας της θεωρίας παρουσιάζονται διάφορα ενδεχόμενα σχισματικών και διασπαστικών τάσεων, αλλά και η ύπαρξη ενός είδους αναρχίας και αταξίας στις προτεσταντικές κοινωνίες.²⁷

Notae Ecclesiae

Ο ενθουσιασμός της πρώιμης Μεταρρυθμίσεως καθοδηγημένης από τον Λούθηρο σχετικά γρήγορα προκάλεσε και δημιούργησε μερικά προβλήματα και δυσκολίες στη σφαίρα της εκκλησιολογίας. Συγκεκριμένα, οι αδυναμίες των εκκλησιολογικών προϋποθέσεων του Λουθήρου επιδεικνύονται πρωτίτως σε ένα ορισμένο είδος «σπιριτουαλισμού της Εκκλησίας» και στην αφηρημένη θεολογική έννοια περί της Εκκλησίας, που πολύ δυσκόλευε την κάθε προσπάθεια της καθίδρυσης κάποιου είδους σταθερής αρμοδιότητας και πειθαρχίας. Ο ίδιος ο Λούθηρος και αργότερα και ο Φίλιππος Μελάγχθων, έχοντας πλήρη επίγνωση των κινδύνων και αντιμετωπίζοντας τις καταγγελίες για τη θεμελίωση της εκκλησιολογίας στις ιδεολογικές αρχές, η οποία πολύ δύσκολα θα μπορούσε να υπάρχει και να λειτουργεί στην ιστορία ως δυνατός μορφωτικός και ιεραποστολικός παράγοντας, διαχώρισαν τη θέση τους από τις επιπτώσεις αυτών των σπιριτουαλιστικών αρχών. Όπως το λέγει ο ίδιος ο Λούθηρος, η πρόθεσή του δεν ήταν η θεμελίωση μιας «πλατωνικής», μη ιστορικής Εκκλησίας,²⁸ αλλά απλώς άρνηση του αποφασιστικού ρόλου που αποδιδόταν στις υλικές και εμπειρικές μορφές που έχουν εμφανιστεί δια των ανθρώπινων οργανώσεων στη δομή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.

Ακριβώς λόγω των προβλημάτων αυτών και λόγω της ανάγκης αυτής της αναγνώρισης της Εκκλησίας ως οντότητας που υφίσταται στη ιστορία, από την ανάγκη για να διαπιστωθεί τι ακριβώς είναι αυτό που την Εκκλησία κάνει να είναι η Εκκλησία, δηλαδή τι είναι και που βρίσκεται το *essentia ecclesiae*, οι θεολόγοι της Μεταρρυθμίσεως ανέπτυξαν τη διδασκαλία περί των λεγομένων γνωρισμάτων της αληθινής Εκκλησίας ή των *notae ecclesiae*. Η διδασκαλία αυτή θα έπρεπε να επιδείξει την πραγματικότητα ότι ο γεγονός της υπάρξεως μιας κοινωνίας που απλά ισχυρίζεται ότι η ίδια αντιπροσωπεύει την αληθινή Εκκλησία, δεν είναι καθ' εαυτό του επαρκές για να δικαιολογήσει ένα τέτοιο ισχυρισμό. Για να αναγνωρισθεί μια κοινωνία ως Εκκλησία θα πρέπει να φέρει, να κατέχει τα γνωρίσματα (*notae*) της αληθινής Εκκλησίας.²⁹ Στο κείμενό του

²⁶ N. Nagel, "Luther and the Priesthood of All Believers", *Concordia Theological Quarterly* 61/4 (1997), 277-298.

²⁷ Πρβλ. Avis, *Church*, 102-103.

²⁸ Βλ. M. Luther: «Da ich die Christlich kirch ein geystlich vorsamlung genennet het, spottistu meyn, also wolt ich ein kirch bawen wie Plato ein statt, die nyndert were», *WA* 7. 683, καθώς και Μελάγχθων: « Neque vero somniamus nos Platoniam civitatem, ut quidam impie cauillantur, Sed dicimus existere hanc Ecclesiam, videlicet, vere credentes ac iustos sparsos per totum orbem», P. Melancthon, *Apologia Confessionis Augustanae*, στο: *CR* 27, 527, *Opera Quae Supersunt Omnia*, Brunvigae 1859. Πρβλ. J. M. Estes, «The Role of Godly Magistrates in the Church: Melancthon as Luther's Interpreter and Collaborator», *Church History* 67/3 (1998) σσ. 463-483.

²⁹ Τα γνωρίσματα αυτά θα έπρεπε επίσης να καθιερώσουν τη γέφυρα μεταξύ των δυο πραγματικοτήτων που ονομάζονταν στην προτεσταντική θεολογία η «ορατή» και η «αόρατη» Εκκλησία. Πρόκειται για άλλη μια διαδεδομένη θεολογική διάκριση, πολύ σημαντική για την προτεσταντική κατανόηση της έννοιας της Εκκλησίας.

On the Councils and the Church (1539, *LW* 41) ο Λουθηρος αναφέρει επτά notae της Εκκλησίας: 1) το Λόγο του Θεού 2) το Βάπτισμα 3) το Μυστικό Δείπνο 4) την Εξομολόγηση 5) το Ιερατείο (Ministry) 6) την Προσευχή, την Ακολουθία και την Κατήχηση, και 7) το σημείο του Σταυρού. Όμως, ακόμα ο ίδιος ο Λουθηρος, και ακολουθώντας τον και οι άλλοι θεολόγοι, προοδευτικά μειώνουν τα επτά σε δυο μόνο σημαντικότερα στοιχεία: 1) το κήρυγμα του Λόγου και 2) τα Μυστήρια. Η θεολογία της Μεταρρυθμίσεως επομένως δεν δίνει την ίδια σημασία σε όλα τα στοιχεία, αλλά προφανώς θεωρεί τα γνωρίσματα ως στοιχεία που μόνο περιγράφουν την Εκκλησία, που έχουν δηλαδή μόνο παραστατική ή ενδεικτική φύση. Η παρουσία όλων των notae επομένως δεν θεωρείται απολύτως απαραίτητη για την αναγνώριση της Εκκλησίας. Την συστατική φύση έχουν μόνο τα δυο πρώτα αναφερόμενα γνωρίσματα που ύστερα πήραν το τεχνικό όνομα *duplices notae*. Σταδιακά όμως με την ενδυνάμωση των τυπικών, θεσμικών παραγόντων στην προτεσταντική εκκλησιολογία, στα δυο αυτά καθιερωμένα στοιχεία προστίθεται συχνά και το νέο στοιχείο – το στοιχείο της εκκλησιαστικής πειθαρχίας. Έτσι, εμφανίζεται νέα δομή, τα λεγόμενα *triplices notae* – 1) το κήρυγμα του Λόγου, 2) τα Μυστήρια και 3) η πειθαρχία.

Ενίσχυση των «φορμαλιστικών» εκκλησιολογικών στοιχείων

Ως αποτέλεσμα προσπάθειας της αιτιολογήσεως, εκλογικεύσεως και διαμορφώσεως των βασικών ιδεών του Λουθήρου περί της Εκκλησίας, και ταυτοχρόνως ως αποτέλεσμα αντιμετώπισεως των προβλημάτων που άμεσα προερχόταν από τις ιδέες αυτές, η δεύτερη γενεά των μεταρρυθμιστών επέφερε επιπρόσθετες αποσαφηνίσεις σχετικά με το θέμα της εκκλησιολογίας. Η αρχική ριζική στάση σχετικά με την ύπαρξη των επίσημων κληρικών, ιδιαίτερα στη θεολογία του ίδιου του Λουθήρου, που πράγματι απορρίπτει και μειώνει τη σπουδαιότητα της χειροτονίας, αντικαταστάθηκε σταδιακά με σημαντικά ανεκτική στάση,³⁰ και ακόμα και με την υπογράμμιση της σπουδαιότητας της διακονίας για την διαδικασία του κηρύγματος του Ευαγγελίου και της τελετουργίας των Μυστηρίων.³¹ Θα ήταν δυνατόν να παρατηρήσει κανείς ακόμα και ορισμένη τάση αποδοχής (μάλιστα με μια δόση περιορισμού) της πιθανής αγιότητας (*sacramentality*) της τελετουργίας της χειροτονίας.³²

Έτσι, για παράδειγμα, από τα κείμενα του σύμβολου *Confessio Augustana* (1530) και του *Institutio Christianae Religionis* του Καλβίνου, φαίνεται ότι αυτό που απορρίπτεται δεν είναι τόσο το λειτούργημα του επισκόπου καθ' εαυτό, όσο η ανικανότητα των επισκόπων να εκπληρώσουν την αποστολή τους, που, κατά την αντίληψη των μεταρρυθμιστών, είναι το κήρυγμα του Ευαγγελίου.³³ Επίσης, π.χ. ο Μελάγχθωνος στη *Αυγουστιαία Ομολογία* (*Confessio Augustana*) καθορίζει την Εκκλησία ως «σύναξη των πιστών» στην

³⁰ Πρβλ.: «Facile autem possent episcopi legitimam obedientiam retinere, si non urgerent servare traditiones, quae bona conscientia servare non possunt», P. Melancthon, *Confessio Augustana*, XXVIII, *CR* 26, 332, *Brunsvigae* 1838.

³¹ Βλ. L. C. Green, «Change in Luther's Doctrine of the Ministry», *Lutheran Quarterly* 18 (1966), 173-174 · M. Ellingsen, «Luther's Concept of the Ministry: The Creative Tension», *Word & World* 1/4 (1981), 338-346.

³² Σχετικά με αυτό βλέπε ιδιαίτερα την *Apologia* και τις μετέπειτα εκδόσεις των *Institutio* του Καλβίνου.

³³ Πρβλ. E. W. Gritsch, «The Function and Structure of Gospelling: An Essay on "Ministry" According to the Augsburg Confession», *Sixteenth Century Journal* 11/3 (1980), 36-46 και E. F. Klung, «Luther on Ministry», *Concordia Theological Quarterly* 47/4 (1983), 293-303.

οποίαν κηρύσσεται καθαρά το Ευαγγέλιο και ορθώς τελεσιουργούνται τα Μυστήρια.³⁴ Αυτό που χαρακτηρίζει την προσέγγιση στα θέματα εκκλησιολογίας του Μελάγχθωνος είναι η υπογράμμιση και η ενίσχυση των «φορμαλιστικών» εκκλησιολογικών στοιχείων ή, κατά κάποιον τρόπο, η εκ νέου επέκταση της εξουσίας του «κλήρου».³⁵

Η Εκκλησία δεν εμφανίζεται πλέον ως ένα αφηρημένο αντικείμενο της πίστεως αλλά αποκτά ένα πιο εκφραστικό δομικό περίγραμμα. Πέραν του γεγονότος ότι μένει πιστός σε βασικές θεολογικές θεωρήσεις του Λουθήρου, κατά πρώτο λόγο στη διδασκαλία περί την κεντρική σπουδαιότητα του νοήματος του Λόγου του Θεού για την ύπαρξη της Εκκλησίας, ο Μελάγχθωνος επικεντρώνει την προσοχή του, ιδιαίτερα στα έργα του της ύστερης περιόδου, με την πλέον δυνατή έμφαση στην ιστορική αισθητή πραγματικότητα ή «αντικειμενικότητα» της Εκκλησίας που εκφράζεται δια των *notae* των Μυστηρίων, της διακονίας (*ministerium*) και της εκκλησιαστικής πειθαρχίας. Μολονότι ο Μελάγχθωνος δεν ήταν έτοιμος να προσδώσει ουσιαστική ή αποφασιστική σπουδαιότητα σε κάποια εκκλησιαστική δομή,³⁶ είναι αναμφίβολο ότι στη θεολογία του η έννοια της Εκκλησίας έχει μετατοπισθεί προς μια πιο φορμαλιστική αντίληψη σε σύγκριση με τη στάση του Λουθήρου.

Παρόμοιες τάσεις θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς και στους άλλους μεταρρυθμιστές από τη λεγόμενη δεύτερη γενεά της Μεταρρυθμίσεως. Έτσι, π. χ. ο Καλβίνος επεξεργάζεται τα θέματα της εκκλησιολογίας ακόμα πιο λεπτομερειακά, με την ανάπτυξη της διδασκαλίας περί των *notae ecclesiae*, καθώς και με την διεύρυνση του φάσματος της ερμηνείας της ίδιας έννοιας του Λόγου, που στη θεολογία του Λουθήρου σχεδόν αποκλειστικά ταυτίζεται με το Ευαγγέλιο (ή με το κηρυγμένο Ευαγγέλιο), ώστε να καλύπτει και το επίπεδο της διδασκαλίας και της σωστής εκκλησιαστικής τάξεως.³⁷ Επίσης, παρόλο που το κήρυγμα του Λόγου έχει ακόμη απόλυτη προτεραιότητα στη θεολογία, ο Καλβίνος, π.χ. με πιο καθαρό και εμφατικό τρόπο σχολιάζει τα Μυστήρια και ιδιαίτερα το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Για το λόγο αυτό μεταξύ άλλων η θεολογία του Καλβίνου θεωρείται ως μεταβατικό στάδιο μεταξύ της στάσεως της θεολογίας του Λουθήρου και της ύστερης προτεσταντικής εκκλησιολογίας. Αργότερα στα έργα των Αναβαπτιστών και των Πουριτανών η έννοια της Εκκλησίας και του προσδιορισμού της επιπροσθέτως στενεύει, περιορίζεται και επισημοποιείται. Το νόημα της πειθαρχίας αποκτά τεράστια σπουδαιότητα.³⁸ Ο υπερτονισμός της πειθαρχίας κατά συνέπεια οδηγούσε στην εμφάνιση των πολυαριθμών σχισματικών τάσεων και τελικά στην εμφάνιση του φαινομένου του σεκταρισμού

³⁴ «Est autem Ecclesia congregatio Sanctorum, in qua *Evangelium recte docetur, et recte administrantur sacramenta*», Άρθρο VII. Εδώ, ασφαλώς, πρόκειται για μια προσπάθεια να προσφερθεί ένας πιο ευέλικτος προσδιορισμός, που θα μπορούσε να συμπεριλαμβάνει τα στοιχεία που επιμόνως και σταθερώς τόνιζαν οι δυο ακραία εναντιωμένες εκκλησιολογικές επινοήσεις - η αναβαπτιστική προτεσταντική θεώρηση (η Εκκλησία ως «σύναξη των πιστών»), όπως επίσης και τα στοιχεία που ήταν πολύ σημαντικά για την τυπική ρωμαιοκαθολική θεώρηση της Εκκλησίας (ιδιαίτερη έμφαση που δίδεται στη «ορθή τελετουργία των Μυστηρίων»).

³⁵ Περισσότερα για το θέμα αυτό στο: R. Keen, «Political Authority and Ecclesiology in Melancthon's "De Ecclesiae Autoritate"» *Church History* 65/1 (1996), 1-14 και R. Kolb, «Sources and Contexts of the Lutheran Confessional Writings», *Lutheran Quarterly* 15 (2001), 125-141 · Avis, *Church*, 27.

³⁶ Πρβλ. E. Shlink, *The Theology of the Lutheran Confessions*, Philadelphia, Fortress Press 1961., 216.

³⁷ Πρβλ. Avis, *Church*, 29-31.

³⁸ Η πηγή της υπογραμμίσεως αυτής της πειθαρχίας και της ομοιομορφίας της Εκκλησίας βρίσκεται προφανώς και στους ίδιους τους όρους, τους οποίους χρησιμοποιούσαν ο Λουθηρος και ο Καλβίνος για την ανάλυση της εκκλησιολογικής προβληματικής - π.χ. οι εκφράσεις «καθαρά κηρύσσεται το Ευαγγέλιο (*Evangelium recte docetur*)» και «ορθώς ιερουργούνται τα μυστήρια (*recte administrantur sacramenta*)».

στο χώρο του Προτεσταντισμού. Η εξέλιξη αυτή επιπροσθέτως σκίασε και δυσκόλεψε τη σωστή και ομόφωνη αντίληψη της εκκλησιολογίας.³⁹

Επίλογος - Η οργάνωση της Εκκλησίας

Πέραν της κεντρικής σπουδαιότητας, την οποία είχε γενικά η διδασκαλία περί του *iustitia fidei* και του Λόγου του Θεού στη θεολογία του Μ. Λουθήρου, άλλες θεωρίες όπως π.χ. *Allgemeines Priestertum* και *communio sanctorum*⁴⁰ (αμοιβαίως στενά συνδεόμενες) έπαιζαν επίσης ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαδικασία διαμορφώσεως της εικόνας του Λουθήρου περί της Εκκλησίας, ειδικά σχετικά με τις θεσμικές και ιεραρχικές διαστάσεις της, καθώς και σχετικά με την ανταρσία του κατά του παπισμού και της Εκκλησίας της Ρώμης. Η διαμόρφωση των θεωριών αυτών στη θεολογία του Λουθήρου έχει αναπτυχθεί πραγματικά ως αποτέλεσμα της ανάλυσης του σύγχρονου φαινομένου του κληρικαλισμού και του παπισμού στο χώρο του ρωμαιοκαθολικισμού. Ολόκληρη η περίοδος του Μεσαίωνα, που άμεσα χρονολογικά προηγείται της γενεάς του Λουθήρου, έχει σηματοδοτηθεί από την συνεχή και δυνατή επιμονή στην ισχύ των ιεραρχικών δομών στην Εκκλησία (του πάπα, τον οποίο βοηθούν οι επίσκοποι και οι πρεσβύτεροι), η οποία σχεδόν δεν άφησε ελεύθερο χώρο για οποιοσδήποτε σημαντικό ρόλο του λαού εκτός από την απόλυτη υπακοή στον κληρο. Η Εκκλησία στην πραγματικότητα έχει σχεδόν τελείως ταυτιστεί με την ιεραρχία.⁴¹

³⁹ Στο πλαίσιο του γεγονότος αυτού, δηλαδή της διασπάσεως των μεταρρυθμιστών σχετικά με το θέμα της κατανόησης της Εκκλησίας εμφανίστηκε και η γνωστή αντιπαράθεση *reformatio* ή *restitutio*. Πρόκειται για εμφάνιση δυο διαφορετικών τρόπων της θεολογικής προσέγγισης σχετικά με το πρόβλημα της ανανέωσης της γνήσιας πίστης και ευλάβειας της αρχαίας, αποστολικής χριστιανικής κοινότητας. Η πρώτη προσέγγιση που χαρακτήρισε τη θεολογία του Λουθήρου και σχεδόν όλη την κίνηση του λεγόμενου *mainstream* Προτεσταντισμού υπονοούσε την συνέχεια του παρελθόντος και της αρχαίας Εκκλησίας. Κατά αυτόν τον τρόπο όλες οι απαραίτητες αλλαγές μπορούν να πραγματοποιηθούν δια μέσου των ήδη υπάρχοντων και καθιερωμένων δομών, μεθόδων και διαδικασιών της Εκκλησίας. Αν και δεν είναι όλα από αυτά σωστά και έγκυρα, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε κανείς να τα απόρριψη εντελώς απλά. Η άλλη προσέγγιση, δηλαδή η *restitutio*, εμφανίστηκε στη θεολογία των λεγομένων ριζικών μεταρρυθμιστών (*radical reformers*) και υπονοούσε την ασυνέχεια του παρελθόντος, δηλαδή την άποψη ότι οι παραδοσιακές δομές και οι θεσμοί βασικά δεν είναι ικανά να πραγματοποιήσουν την αποστολή της μεταρρυθμίσεως και για το λόγο αυτό οι ριζικές αλλαγές είναι απαραίτητες. Χρειάζεται πράγματι νέα αρχή. Η υποκρυπτόμενη προϋπόθεση της *restitutio* ήταν ότι κάποτε στην ιστορία της Εκκλησίας έγινε «πτώση» - με αλλά λόγια, μια σειρά των γεγονότων που οδήγησαν την Εκκλησία να παύει να είναι η «αληθινή Εκκλησία». Τη βάση της μεταρρυθμίσεως συνιστούν οι ατομικοί «άγιοι» χριστιανοί που πάντοτε παρά την πτώση αυτή υπήρχαν στην ιστορία. Πρβλ. A. J. Dueck, «Retrospect and Prospect. Reformatio or Restitutio?», *Direction* 1/2 (1972), 42-46.

⁴⁰ Στην μεσαιωνική θεολογία η έννοια του *communio sanctorum* σχετιζόταν πρωτίτως με το γεγονός της συμμετοχής ή *κοινωνίας στα Άγια*, δηλαδή στα Μυστήρια (πιο σωστά στο μυστήριο της Ευχαριστίας), χωρίς να αναφέρεται ιδιαίτερα στα υποκείμενα της συμμετοχής αυτής, στους συμμετέχοντες που μεταλαμβάνουν την Αγία Ευχαριστία, αλλά μάλλον στο ίδιο το Μυστήριο που είναι η πηγή του γαλασμού. Ο Λούθηρος, παρατηρώντας στην έννοια αυτή λεπτή απόχρωση της κληρικαλιστικής θεώρησης της Εκκλησίας άλλαξε τη σημασία της εκφράσεως αυτής και την χρησιμοποιούσε υπό την έννοια της *κοινωνίας των αγίων*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. P. Althaus, *The Theology of Martin Luther*, Philadelphia, Fortress Press 1966, 288, υποσημείωση 8 · E. F. A. Klug, «Luther's Understanding of "Church" in His Treatise *On the Councils and the Church*» of 1539, *Concordia Theological Quarterly* 44/1 (1980), 27-38.

⁴¹ Η πραγματικότητα αυτή βεβαιώνεται έμμεσα, μεταξύ άλλων, και από τη γνωστή υστερομεσαιωνική έρριδα περί της θέσεως και του ρόλου του πάπα στην Εκκλησία, που την εισήγαγαν οι θεολόγοι που σχετιζόταν με την λεγόμενη κίνηση του «συνοδολισμού» (*conciliarism*). Στην συζήτηση αυτή επίσης (παρά την πρωτοποριακή στάση των συνοδολιστών) όλη η προσοχή συγκεντρώθηκε στην ιεραρχική ή δομική διάσταση της Εκκλησίας, ή με άλλα λόγια στο ερώτημα της ανακεφαλαιώσεως της Εκκλησίας (πράγματι του θεσμού στον οποίο ανακεφαλαιώνεται η Εκκλησία), δηλαδή στο ερώτημα της προτεραιότητας - του πάπα ή του συλλογικού σώματος των επισκόπων (συνόδου). Η έννοια της Εκκλησίας ως κοινωνίας των αγίων, που συμπεριλαμβάνει όλα τα βαπτισμένα μέλη της, σχεδόν αποχρωματίστηκε τελείως.

Η δομική οργάνωση της Εκκλησίας και τα διαφορετικά λειτουργήματά της, τα οποία τα κληρονόμησε η Εκκλησία από την αρχαία εποχή της ζωής της (συγκεκριμένως τα λειτουργήματα του επισκόπου, του πρεσβυτέρου και του διακόνου) θεωρούνται επίσης στα πλαίσια των γενικών προϋποθέσεων, τις οποίες ακολουθεί η προτεσταντική θεολογία. Οι ιεραρχικές δομές της Εκκλησίας θεωρούνται πρωτίστως από την προοπτική της διδασκαλίας περί του Λόγου του Θεού, η οποία κατανοείται ως κήρυγμα του Ευαγγελίου, αλλά υπήρχε επίσης, όπως αναφέραμε, ένας άλλος δυνατός και αναπόφευκτος κανονιστικός παράγοντας σχετικά με το θέμα αυτό – η διδασκαλία περί της «γενικής ιερωσύνης» (*Allgemeines Priestertum*).⁴²

Η κλασική μεταρρυθμισμένη θεολογία επιμένει στη χριστολογική βάση της Εκκλησίας, ή με άλλα λόγια στη βάση της Εκκλησίας που εμφανίζεται δια του κηρύγματος του Ευαγγελίου, που συνιστά το κεντρικό και θεμελιώδες στοιχείο αυτής, το στοιχείο που είναι απαραίτητο για το ίδιο το είναι της Εκκλησίας. Αυτό όμως το κεντρικό και θεμελιώδες στοιχείο (το κήρυγμα του Ευαγγελίου), θα πρέπει να διακριθεί ξεκάθαρα από άλλες διαστάσεις της υπάρξεως της Εκκλησίας, μέσα στις οποίες ανήκουν και οι εκκλησιαστικές δομές και τα λειτουργήματα (ή αναφερόμενη παραδοσιακή τάξη των επισκόπων, πρεσβυτέρων και διακόνων) που, σε σύγκριση με το Ευαγγέλιο είναι οι πραγματικότητες δευτερεύουσας σημασίας, που δεν έχουν καθοριστική ή συστατική αξία για την αληθινή ύπαρξη της Εκκλησίας, και συνεπώς υπάγονται στην κατηγορία του *adiaphora* (αδιάφορα), ή με άλλα λόγια στην κατηγορία των περιφερειακών ή ακόμα επουσιωδών πραγματικοτήτων για τη ζωή της Εκκλησίας.

Από την άλλη πλευρά, όπως αναφέραμε, οι θεολόγοι της Μεταρρυθμίσεως (ιδιαίτερα μάλιστα οι θεολόγοι από την λεγόμενη δεύτερη γενιά) σταδιακά αποδέχτηκαν το γεγονός ότι η Εκκλησία που διαμένει στην ιστορία θα πρέπει οπωσδήποτε να έχει κάποιο είδος ορατής η εμπειρικής διαστάσεως και επιπλέον, κάποιο είδος αρχηγίας. Πραγματικά, το γεγονός αυτό έγινε περισσότερο διαφανές κατά την διάρκεια των πικρών θεολογικών διαμαχών, και μάλιστα όταν έχει απεδείχθη ότι τα θεολογικά συμπεράσματα των μεταρρυθμισμένων δεν προκαλούν επιπτώσεις μόνο στο χώρο της εκκλησιαστικής ζωής, αλλά επίσης και στο χώρο της πολιτικής ζωής.⁴³ Η Εκκλησία θα έπρεπε να είναι οργανωμένη με κάποιο τρόπο, και μάλιστα να στέκεται μπροστά από τον κόσμο και μπροστά από τις αρχές του με κάποιο είδος υπεύθυνης και αναγνωρίσιμης ηγεσίας. Αλλά, αν και γίνεται αποδεκτή από την πλευρά των μεταρρυθμισμένων θεολόγων η ανάγκη υπάρξεως κάποιων ορατών δομών και λειτουργημάτων, η Εκκλησία συνεχώς θεωρείται ως πραγματικότητα που υπερβαίνει τις δομές αυτές, ως πραγματικότητα δηλαδή την οποία σε καμία περίπτωση δεν εκφράζουν ουσιαστικά οι δομές αυτές. Υπό την έννοια αυτή για τη διαμόρφωση της προτεσταντικής κατανόησης της ιεραρχίας στην Εκκλησία, και ιδιαίτερα μάλιστα του επισκοπικού λειτουργήματος, ένας από τους αποφασιστικούς παράγοντες, ήταν ο φόβος για την εκ νέου εμπλοκή της Εκκλησίας σε κάποιο

⁴² Πρβλ. J. F. Johnson, «The Office of the Pastoral Ministry: Scriptural and Confessional Considerations» στο: J. C. Joerz and P. T. McCain, ed., *Church and Ministry*, Missouri Synod, St. Louis 1998, 77-99.

⁴³ Μερικές φορές οι ομάδες των φανατικών και των ριζοσπαστών προτεσταντών προκαλούσαν σοβαρές ανταρσίες και δημιούργησαν με αυτόν τον τρόπο σημαντικές δυσκολίες στις τοπικές λαϊκές και θρησκευτικές αρχές. Το πιο γνωστό γεγονός είναι ο *Πόλεμος των Χωρικών* 1524-25 (Peasant Revolt) στη Γερμανία. Ο Τόμας Μύντσερ (1490;-1525), ο ριζοσπάστης Γερμανός μεταρρυθμιστής, καθοδήγησε την επανάσταση. Τελικά η αριστοκρατία κατάφερε να καταπνίξει την επανάσταση, με αποτέλεσμα να υπάρξουν χιλιάδες θύματα και να διαπραχθούν πολλές βαρβαρότητες, ενώ ο ίδιος ο Μύντσερ δολοφονήθηκε. Είναι ενδιαφέρον πως ο Λούθηρος δεν υποστήριζε την επανάσταση και πράγματι συνετέλεσε σημαντικά στην ήττα των χωρικών.

καινούργιο δίκτυο νομικίστικων σχέσεων, παρόμοιο με αυτό που παρατήρησαν οι μεταρρυθμιστές στη οργάνωση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, το οποίο από μόνο του αντιπροσωπεύει μόνιμη απειλή για την ελευθερία την οποία αναγγέλλει το Ευαγγέλιο.

Η Εκκλησία κατά συνέπεια είναι γεγονός, το οποίο δεν εξαρτάται από την ύπαρξη των χειροτονημένων ιεραρχών και για το λόγο αυτό η ίδια βρίσκεται σε ένα είδος ελεύθερης στάσης σχετικά με όλες τις μορφές της διακονίας, τις οποίες η Εκκλησία μπορεί (αλλά όχι κατ' ανάγκη) να εγκαθιστά ως παράγοντες της αποτελεσματικής λειτουργικότητας στη διαδικασία πραγματοποίησής αυτού του σημαντικότερου έργου, που είναι το κήρυγμα του Ευαγγελίου. Επομένως, ο βασικός λόγος για την πιθανή αποδοχή των ιεραρχικών δομών είναι η αποτελεσματικότητα και η πρακτική χρεία της Εκκλησίας για την απόλυτη αφοσίωσή της στο κήρυγμα του Ευαγγελίου, και για τη διατήρηση της απαραίτητης τάξεως της ειρήνης και αγάπης, δηλαδή για τα λειτουργήματα της διοικήσεως και της οργάνωσής εντός της Εκκλησίας.⁴⁴ Αλλά, σε τελευταία ανάλυση τα λειτουργήματα αυτά είναι γεννήματα των ανθρώπινων διευθετήσεων και των ανθρώπινων εξουσιών.⁴⁵

Για το λόγο αυτό η Εκκλησία στέκεται πάνω από όλα αυτά τα λειτουργήματα και συνεπώς είναι δυνατόν, αν χρειαστεί κάτι τέτοιο, να τα αντικαταστήσει με κάποια αλλά λειτουργήματα, ή ακόμα και να τα καταργήσει απολύτως. Η δυνατότητα της κατάργησης της ιεραρχικής τάξεως προέρχεται από τη βασική προτεσταντική διδασκαλία περί του Λόγου του Θεού ως αυτόρκους πραγματικότητας που έχει χαριστεί σε όλη την Εκκλησία, δηλαδή σε όλα τα μέλη της. Για το λόγο αυτό η τυπική διατήρηση της επισκοπικής δομής στις μερικές προτεσταντικές κοινωνίες⁴⁶ θα πρέπει να θεωρηθεί υπό το φως αυτής της πραγματικότητας και διδασκαλίας.⁴⁷ Στην αντίληψή τους της ιερωσύνης, και ιδιαίτερα του λειτουργήματος του επίσκοπου όλοι οι θεολόγοι της Μεταρρυθμίσεως είναι ομόφωνοι – ότι η ιερωσύνη δεν είναι μια πραγματικότητα ουσιαστικής σημασίας για την ζωή της Εκκλησίας.⁴⁸

⁴⁴ Βλ. M. Luther, *Smalkald Articles*, X. 1 - «If the bishops would be true bishops (would rightly discharge their office), and would devote themselves to the Church and the Gospel, it might be granted to them for the sake of love and unity, but not from necessity, to ordain and confirm us and our preachers; omitting, however, all comedies and spectacular display (deceptions, absurdities, and appearances) of unchristian (heathenish) parade and pomp». *Triglot Concordia: The Symbolical Books of the Evangelical Lutheran Church*, (μτφ. F. Bente), W. H. T. Dau, Concordia Publishing House, St. Louis 1921, 453-529.

⁴⁵ Βλ. π.χ.: «Hac de re in hoc conuentu saepe testati sumus, nos summa voluntate cupere conseruare politiam Ecclesiasticam, et gradus in Ecclesia factos etiam humana auctoritate. Scimus enim bono et vtili consilio a Patribus Ecclesiasticam disciplinam hoc modo, vt veteres Canones describunt, constitutam esse, Sed Episcopi sacerdotes nostros aut cogunt hoc doctrinae genus quod confessi sumus abijcere ac damnare, aut noua et inaudita crudelitate miseros et innocentes occidunt ... Porro hic iterum volumus testatum, nos libenter conseruatuos esse Ecclesiasticam et Canonicam politiam, si modo Episcopi desinat in nostras Ecclesias seuire», *Apologia Confessionis*, Art. XIV, De Ordine Ecclesiastico, 24-28, στο: Philip Melancthon, *Apologia Confessionis Augustanae*, στο: CR 27, 572-573, *Opera Quae Supersunt Omnia*, Brunvigae 1859.

⁴⁶ Πρόκειται κυρίως για την Αγγλικανικές και Λουθηρανικές κοινωνίες (αυτό όμως δεν ισχύει απαραίτητως για όλες τις Λουθηρανικές κοινωνίες, αλλά κατά κανόνα για κοινωνίες που μορφώθηκαν έξω από την άμεση κυριαρχία των λεγομένων Λουθηρανικών πριγκίπων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλαδή κυρίως στις χώρες της Σκανδιναβίας).

⁴⁷ Ο Καλβίνος π.χ. επίσης έμεινε πιστός στην αντίληψη αυτή της προτεσταντικής θεολογίας περί του δευτερεύοντος χαρακτήρα του ιεραρχικού λειτουργήματος. Το σύστημα που εισήγαγε ο ίδιος στην Γενεύη, που συμπεριλαμβάνει τέσσερα λειτουργήματα – του πάστορα, του διδάκτορα, του γέροντα και του διακόνου είναι αποτέλεσμα της ανάλυσής του της ανάγκης της Εκκλησίας, και ο χαρακτήρας των λειτουργημάτων αυτών ήταν ευκαμψία και προσαρμοστικότητα και μάλιστα τα λειτουργήματα αυτά έχουν θεωρηθεί ως επιτρεπτά και δικαιολογημένα μόνο μέχρι του σημείου που δεν αντιβαίνουν στην Αγία Γραφή.

⁴⁸ Εξαιτίας της αντίληψης αυτής η διδασκαλία περί της αποστολικής διάδοξης (*successio apostolica*) στην οποία επέμενε δυνατά η ρωμαιοκαθολική θεολογία, έχει αντικατασταθεί με τη διδασκαλία περί της

Επίσης, αυτό που τα σύμβολα της πίστεως, ως συστατικά και κανονιστικά στοιχεία για σχεδόν όλες τις Λουθηρανικές κοινωνίες, δηλώνουν περί του λειτουργήματος του επισκόπου (και κατά πρώτο λόγο η *Confessio Augustana*, 1530) είναι με λίγα λόγια το εξής: ως βασική προϋπόθεση για την αποδοχή του λειτουργήματος θεωρείται η αναγκαιότητα να επιτρέπουν οι επίσκοποι, δηλαδή να μην εμποδίζουν πια το ορθό κήρυγμα του Ευαγγελίου,⁴⁹ καθώς και να επιτρέπουν την ανάπτυξη και την θεσμοθέτηση ορισμένων πράξεων που τις θεμελίωσε η Μεταρρύθμιση⁵⁰. Εξουσία και αρμοδιότητα των επισκόπων συνοψίζονται στο εξής – 1) *potestas ordinis* (το κήρυγμα του Λόγου και τελετουργία των Μυστηρίων) και 2) *potestas iurisdictionis* (αναφέρεται πρωτίστως στα ερωτήματα πειθαρχίας, αφορισμού και, πιθανώς, στην κρίση της ακρίβειας των θεολογικών θέσεων στην κοινωνία).⁵¹ Αυτό όμως που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι η θεολογία των Λουθηρανών θεωρούσε το λειτούργημα του επισκόπου ως επιθυμητό και δικαιολογημένο πρωτίστως για λόγους πρακτικούς και αποτελεσματικούς, όχι διότι το θεωρούσε ως απαραίτητο και αναντικατάστατο λειτούργημα για τη διατήρηση της ενότητας της Εκκλησίας.⁵²

διαδοχής της αλήθειας (*successio veritatis*), που αναγνωρίστηκε ως απαραίτητο στοιχείο για τη διατήρηση της καθολικότητας της Εκκλησίας.

⁴⁹ *Conf. Aug.* 28,77. 71-72. *Apol.* 14, 2. 14,5.

⁵⁰ *Conf. Aug.* 22-27.

⁵¹ *Apol.* 28,13

⁵² *Apol.* 14,1. Αυτό βεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το λειτούργημα του επισκόπου έχει διασωθεί μόνο στο Βασίλειο της Σουηδίας και στο έδαφος που βρισκόταν υπό το έλεγχο της (σημερινή Νορβηγία, Φινλανδία), αλλά όχι στη Γερμανία, όπου οι κοινωνίες των Λουθηρανών παρέδωσαν την επίβλεψη και διοίκηση των κοινωνιών στα χέρια των τοπικών πριγκίπων και όπου το λειτούργημα του επισκόπου εξαφανίζεται μέχρι περίπου το 1555. Πρβλ. B. D. Marshall, “Lutherans, Bishops and the Divided Church”, *Ecclesiology* 1/2 (2005), 25-42.